

סוגיות נבחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת תרומות

כתב: יואל יעקובי

חשוון תשע"ז | גיליון 23

עוקצי תאנים וגרוגרות והכליסין והחרובין של תרומה אסורין לזרים (תרומות יא ד)

עוקצי כליסים

עוקצים הם לכאורה חלק בפרי שאינו ראוי לאכילה, ובכל זאת אנו רואים שדינם כתרומה והם אסורים לזרים. כדי להבין את הטעם לכך נלמד בעז"ה גם משנה מקבילה במסכת עוקצין. נראה כי הטעם הוא שילוב בין היותם בלועים בפרי לבין היותם נאכלים עם הפרי או מתיקות מסויימת שדבקה בהם מהפרי. את יישום המסקנה ההלכתית הזו יש לבדוק על המינים המופיעים במשנה, ששלושה מהם מוכרים אך הרביעי, כליסים, אינו מוכר. הזיהויים הנפוצים הם של מין תאנים ומין קטנית, כשיש גם זיהויים נוספים.

טעם האיסור לזרים בעוקצי תרומה ה'משנה אחרונה' תלה את הצורך של מי שפירש שהעוקצים הם אוכל לפרש דווקא כך, אף על פי שברור שהעוקצים הם גם שומר, בגלל המשנה בתרומות. בתרומה אין דין של שומר, וברור שהעובדה שחלק מסויים המחובר לפרי הוא שומר אין בכוחה לבד לאסור אותו לזרים. לכן יש לומר שעוקצים אלו נחשבים כאוכל לעניין תרומה וממילא גם לגבי טומאה.

בפרקנו מובאים מספר מקרים של מקרי ביניים בין דבר הראוי לאכילה לדבר שאינו ראוי לאכילה. חלק התרומה הראוי לאכילה אסור לזרים ואילו חלק שאינו ראוי לאכילה אין דינו כתרומה והוא מותר לזרים. משנתנו מדברת על עוקצים של תרומה ממספר מיני פירות, ואומרת כי דינם כדין התרומה, והם אסורים לזרים. יש לברר מדוע הדין כן, שהרי לכאורה העוקץ הוא חלק עצי נטול טעם.

דיני עוקצים לעניין טומאה

הצירוף של עוקצי ארבעת המינים המופיעים במשנתנו מופיע במקום נוסף בש"ס, במסכת עוקצין (א, ו). שם נזכר דינם לעניין טומאה. לא ניכנס באריכות להלכות טומאה וטהרה שם אך נציין כי עוקצי ארבעת המינים הללו משתייכים לדרגה הגבוהה של טומאה וטהרה, כמו האוכל עצמו – הם מתטמאים (אם נגע דבר טמא בפרי הרי שהעוקץ נטמא עם הפרי כחלק ממנו), מטמאים (את הפרי עצמו אם נטמא העוקץ על ידי דבר טמא) ומצטרפין (אוכל מטמא רק אם יש בו שיעור כביצה, ואם בפרי עצמו אין כביצה אך בצירוף העוקץ יש בו בכיזה – הרי שהעוקץ מצטרף לטמא). דין חמור כזה יכול להיות רק לדבר הראוי לאכילה או לדבר המהווה שומר לאוכל ('שומר' מוסבר על ידי הרמב"ם בעוקצין: "הוא הדבר המשמר את הפרי ויתקיים זמן מסויים מחמתו").

ובאמת, הרדב"ז שואל את שאלתנו על דברי הרמב"ם במשנה תורה (תרומות יא י) המצטט את המשנה: מדוע עוקצים אלו אסורים לזרים, הרי הם אינם ראויים לאכילה? הוא מתרץ (ע"פ הירושלמי) כי המשנה מדברת על עוקץ המובלע בתוך הפרי, ולכן הוא נחשב כאוכל. יש לציין כי גם הריבמ"ץ, הר"ש והרא"ש מביאים את הירושלמי המובא ברדב"ז, ונראה כי גם הם סוברים כהבנת הרדב"ז.

נראה שגם כאן הטעם הוא לא רק משום שהעוקץ בלוע באוכל אלא גם משום שלעיתים העוקצים נאכלים, או (כדברי ה'מלאכת שלמה') שיש בהם מתיקות בגלל לחלוחית מהפרי שנדבקה בהם. שהרי גרעינים, על אף שהם בתוך האוכל, אסורים לזרים דווקא אם יש בהם לחלוחית, אך לא מצד עצם היותם מצויים בתוך האוכל.

ואכן, הפרשנים נחלקו בטעם הלכה זו. יש מהם (הר"ש, הרא"ש בפירושו השני ובעקבותיהם הרע"ב) פירשו שגם אם עוקצים אלו נטולי טעם, הרי שבגלל חיבורם לפרי (וכנראה גם אם בגלל קטנותם) הם יכולים להיאכל אגב הפרי, ולכן דינם כאוכל עצמו. לעומת זאת הרא"ש בפירושו הראשון אומר כי באמת טעם האיסור הוא לא בגלל שהם ראויים לאכילה, שהרי עוקצים באמת אינם ראויים לאכילה, אלא בגלל שדינם כ'שומר'. העוקצים נחשבים כשומר מכיוון שצורת חיבורם לפרי יוצרת מציאות שבה ניתוק העוקץ גורם לייבוש מהיר יותר של הפרי, והעובדה שהם מחוברים שומרת בעצם על האוכל.

ויש המזהים את הכליסים כמין קטנית. באיזה מין קטנית מדובר: בכתב יד של הגניזה הקהירית מזהים הכליסים כפול הגינה (*Vicia faba*), ברש"י (חולין ס"ז ע"ב) ובר"ש (עוקצין א ו) כחמצה תרבותית=חומוס (*Cicer arietinum*). גם האור זרוע (ח"א הלכות טרפות, סימן תלז) זיהה את הכליסים כמין קטנית, מבלי לנקוב במין מסויים.

חימצה תרבותית-חומוס

יצוין כי אפילו בפירוש שתי המשניות הדומות, המונות את עוקצי התאנים, הגרוגרות, הכליסים והחרובים במסכת תרומות ובמסכת עוקצין, אין תמיד עקביות בפירוש הכליסים. כך, למשל, הר"ש מפרש בתרומות כי הכליסים הם 'מיני פירות', ואילו בעוקצין, הוא מפרש כי מדובר במין קטנית (מבלי לנקוב במין מסויים). כך גם הרע"ב מפרש בתרומות כרמב"ם, שמדובר במין תאנים, ואילו בעוקצין פירש שמדובר במין קטנית.

זיהויים נוספים הם "כמין אגסים" (רב האי גאון על עוקצין א ו), או בלוטים של אלון קדוש (כנראה זהו זיהויו של מוסף הערוך) ועוד.

מעניין כי בעוד שזיהוי הכליסים כתאנים יוצר את החידוש הגדול אצל החרובים, שעוקציהם יחסית מנותקים בצורה גדולה יותר מהפרי ומטעמו, הרי שזיהוי הכליסים כקטנית הופך אותם לחידוש הגדול של המשנה.

סלנום שחור

מקורות:

חיים צבי אלבוים, מסורת צמחי המשנה - חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשע"ג. עמ' 117-118, ערך: כליסים/כלוסים.
משה רענן, היה עשה בכלופסין לא יאכל בבנות שבע - תאנה, בתוך: פורטל הדף היומי, נדרים נ ע"ב.

לסיכום: עוקצי פירות שאינם ראויים לאכילה מצד עצמם, אך יש בהם מתיקות מסויימת או שהם נאכלים לעיתים עם האוכל - אם העוקץ בלוע בתוך הפרי דינו כפרי, ואם מדובר בפרי תרומה הרי שגם העוקץ אסור לזרים. אם העוקץ אינו בלוע בתוך הפרי (או באותו חלק של העוקץ שאינו בלוע בפרי) - אין דינו כתרומה והוא מותר לזרים.

זהות הכליסים

הדרך בה פורש העיקרון ההלכתי של המשנה אמורה להתאים למציאות הבוטנית של ארבעת המינים הללו. שלושה מתוך ארבעת המינים שבמשנה מוכרים לנו היטב: תאנים, גרוגרות (תאנים מיובשות) וחרובים. אולם הכליסים אינם מוכרים לנו. זיהוי הכליסים נתקל בבעיה לא פשוטה גם בגלל העובדה שישנו מין נוסף (או מספר מינים נוספים) המופיע בדברי חז"ל ולו שם דומה - לבסים. גרסאות שונות מחליפות בין הכליסים ללבסים ואף יוצרות שמות נוספים הדומים להם. אולם למרות שהלבסים נחשבים כמין תאנים, אין הם הכליסים. כך למשל גירסת המשנה של הרמב"ם אינה מערבת בין שני מינים אלו. לגבי משנתנו הוא גורס 'כליסין', ומפרש "מין תאנים", ואילו במעשרות (ב ח) הוא גורס 'לבסין' ומפרש "מין תאנים גרועים". נראה כי למרות שמדובר במיני תאנים, הרי שמדובר על מינים או זנים שונים, הן בגלל גירסת השם השונה והן בגלל שהרמב"ם אינו מזכיר כדרכו כי הוא כבר פירש זאת במקום אחר.

פול הגינה

קרדיט: [By karuojsan via Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vicia_faba_ful_hagina.jpg)

בפירושו על עוקצין (א ו), שם הגירסא היא כמו אצלנו בתרומות 'כליסין', הוא מפרש מעט יותר מאשר בתרומות: "מין תאנים דקים". לעומת זאת במקום אחר בעוקצין (ג ב) הוא גורס (שלא כדפוס וילנא בו הגירסא היא 'כלוסין') 'בלוסין', כשכאן כבר מדובר על משהו אחר. בנוגע ל'בלוסין' הרמב"ם מציע כ"ש אומרים" שמדובר על ענב אלד"י (נראה כי הוא עצמו אינו בטוח בכך), שהוא כינוי לכמה מיני בר שלהם פירות ענבה, כמו סולנום שחור. כך שנראה שאין לבלבל בין מספר מינים שונים בעלי שמות דומים. לעיתים מדובר על מינים קרובים (כמו 'כליסים' ו'לבסים' שהם מין תאנים) ולעיתים על מינים שונים בתכלית.

שתי אסכולות זיהו עיקריות מפלגות את מזהי הכליסים החל מהראשונים ועד לחוקרי המאה האחרונה. יש המזהים את הכליסים כמין של תאנים (אולי אפילו כפירותיה של השקמה, קרובת המשפחה של התאנה),